

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Кафедра філософії

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

***Філософські фундації та етичні орієнтири
конструювання наукових проєктів***

(назва навчальної дисципліни)

освітнього рівня	Третього (освітнього-наукового) рівня <i>(назва освітнього рівня)</i>
галузі знань	01 Освіта/Педагогіка <i>(шифр і назва галузі знань)</i>
спеціальності	011 Освітні, педагогічні науки <i>(код і назва спеціальності)</i>
Шифр за навчальним планом	1.1.

Робоча програма розроблена на підставі навчальної програми Філософської фундації та етичні орієнтири наукових проєктів затвердженої на засіданні Вченої ради ХНПУ імені Г.С. Сковороди протокол від « 30 » червня 2020 року № 4

Розробники програми: Култаєва М.Д., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
Радіонова Н.В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
Триняк М.В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри педагогіки

Протокол від. “ 28 ” серпня 2020 року № 1

Завідувач кафедри

доктор педагогічних наук, професор
Золотухіна С. Т.

1. Пояснювальна записка

Програма нормативної навчальної дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проєктів»** складена відповідно до освітньої-наукової програми підготовки фахівців третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, усіх спеціальності, за якими здійснюється підготовка здобувачів у ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Предмет вивчення навчальної дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проєктів»** актуальні філософські теорії та методологічні засади дослідження сучасної науки, вплив філософських ідей на розвиток людини, культури, суспільства, інтеркультурний вимір філософії, та національні філософсько-освітні традиції, теоретичні та прикладні основи етики відповідальності та соціальної етики, корпоративної етики наукового співтовариства. *Теоретичний зміст предметної області:* система ідей, понять, категорій, теорій, концепцій, гіпотез, принципів, методологічних принципів і підходів аналізу сучасних соціокультурних контекстів та епістемних культур, основ наукової раціональності.

Міждисциплінарні зв'язки вивчення курсу **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проєктів»** базується на засадах інтеграції теоретичних і практичних знань, отриманих студентами при здобутті попереднього освітньо-професійного рівня, їх особистісному та професійному досвіді.

Навчальні дисципліни, що мають безпосередній зв'язок із предметним полем філософії: історія, педагогіка, психологія, природознавство, соціологія, етика, естетика, релігієзнавство, культурологія, історія політичних і правових учень, логіка.

Метою викладання навчальної дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проєктів»** є забезпечення здобувачам вищої освіти оволодіння сучасним філософським гуманітарним мисленням, теоретичними знаннями і практичними навичками, необхідними для розв'язання завдань предметної та професійної області діяльності; посилення філософської культури та поглиблення рефлексії у прийнятті особистісних і професійних рішень; поглиблення і систематизація знань з історії філософії, теорії пізнання, сучасної філософії науки, комунікативної філософії та етики відповідальності, необхідних для розробки різного рівня наукових проєктів, як командного типу (teamwork), так й індивідуального авторства (написання дисертацій та одноосібних незалежних досліджень). **Мета вивчення дисципліни:** світоглядно-методологічна підготовка здобувачів наукового ступеню доктор філософії, формування філософської культури як теоретичного підґрунтя III-го освітньо-наукового рівня підготовки спеціалістів та актуалізація національної свідомості майбутньої наукової еліти.

У результаті вивчення дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проєктів»** здобувач вищої освіти третього освітньо-наукового рівня повинен **оволодіти такими компетентностями:**

ІК здатність на основі концептуальних методологічних знань здійснювати аналіз педагогічних явищ, процесів, конструювати нові цілісні знання, ідеї, розв'язувати комплексні проблеми в науково-дослідницькій, педагогічній діяльності з урахуванням національного і світового досвіду;

ЗК1 здатність розкривати евристичний потенціал сучасного людинознавства; розуміти ідеї філософії освіти з урахуванням глобалізаційних процесів; узагальнювати досвід теоретичної рефлексії щодо актуальних освітніх проблем і ситуацій;

ЗК2 здатність визначати культурні смисли досліджуваного явища на засадах етичних орієнтирів конструювання наукових проєктів; створювати авторські програми досліджень;

ЗК3 здатність використовувати в дослідницькій/професійній діяльності провідні засади професійної етики та академічної доброчесності, прийняті світовим науковим співтовариством;

ФК11 уміння проводити історико-педагогічний аналіз джерельної бази досліджуваної проблеми, переосмислювати знання й досвід, представлені в історико-педагогічному та компаративному дискурсі, застосовувати їх у власному науково-педагогічному дослідженні, визначати перспективи творчого використання;

ФК12 здатність популяризувати кращі здобутки педагогічної теорії й практики українського та інших народів, застосовувати їх у професійній діяльності.

Результати навчання:

ПРН1 продемонструвати знання онтології, гносеології, основних напрямів історико-філософської думки, класичної та сучасної, вітчизняної і світової філософії;

ПРН2 аналізувати філософсько-антропологічні і культурно-антропологічні чинники; застосовувати філософські принципи, поняття і категорії для обґрунтування наукових і освітніх проєктів, визначення соціокультурних чинників авторського дослідження;

ПРН3 вести діалог і полілог на засадах професійної етики наукового співтовариства; застосовувати термінологію галузі наукового дослідження, виконувати письмовий переклад та письмовий анотаційний переклад текстів з дотриманням принципів академічної доброчесності;

ПРН12 продемонструвати знання концепцій та методологічних підходів у галузі педагогіки, історії педагогіки, освітньої інноватики, уміння виявляти суперечності та тенденції розвитку освітньої галузі;

ПРН13 критично оцінювати існуючі системи освіти і програми виховання, досвід професійних практик, представлених в історико-педагогічному дискурсі.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 4 кредити ЄКТС, 120 годин.

2. Зміст навчальної дисципліни за модулями та темами

Модуль I.

Історична генеза філософських фундацій наукових проєктів.

Тема 1. Предмет філософії та її роль у житті людини та суспільства.

- 1.1. Поняття світогляду та його структура. Історичні типи світогляду: міф, релігія, філософія. Специфіка філософії як складової частини духовної культури людства
- 1.2. Предмет, методи та функції філософії.
- 1.3. Структура та основні частини філософії як форми наукового пізнання. Диференціація наукового пізнання та зміна предмету філософії

Тема 2. Формування філософських традицій: Схід і Захід – два типи філософування. Становлення античної філософії.

- 2.1. Давньоіндійська та давньокитайська філософія.
- 2.2. Антична філософія:
 - 2.2.1. Докласична філософія: VII – V ст. до н.е.
 - 2.2.2. Класична доба: V – IV ст. до н.е.
 - 2.2.3. Елліністичний період: IV ст. до н.е. – III ст. н.е.

Тема 3. Філософія Середньовіччя та Відродження.

- 3.1. Філософія Середньовіччя:
 - 3.1.1. Апологетика і патристика (III – V ст.).
 - 3.1.2. Схоластика (V - XV ст.).
- 3.2. Філософія доби Відродження (XV - XVI ст.).

Тема 4. Західноєвропейська філософія XVII – XVIII ст.

- 4.1. Західноєвропейська філософія XVII ст. (Філософія Нового часу та її орієнтація на науку. Пошуки методу наукового пізнання й проблема субстанційності буття)
- 4.2. Західноєвропейська філософія XVIII ст.

Тема 5. Німецька класична філософія.

- 5.1. Коперніканський переворот І.Канта у філософії.
- 5.2. Реал-ідеалізм І.Фіхте.
- 5.3. Концепція абсолютного духу Г.Гегеля.
- 5.4. Антропологічний принцип філософії Л.Фейєрбаха.

Тема 6. Посткласична філософія.

- 6.1. Ірраціоналізм у філософії як нова духовна орієнтація : А.Шопенгауер, Ф.Ніцше.
- 6.2. Психологізм З.Фрейда. Інтуїтизм А.Бергсона.
- 6.3. Концепція істини філософії прагматизму: Г.Пірс, Д.Джемс, Д.Дьюї.
- 6.4. Сутність і методи філософської герменевтики: Д.Шлейєрмахер,

Г.Гадамер, П.Рікер.

6.5. Особливості сучасного екзистенціалізму: К'єркегор, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс, А. Камю.

6.6. Феноменологічна філософія Е. Гуссерля.

6.7. Аналітична філософія.

Тема 7. Українська філософія.

7.1. Філософія у Києво-Могилянській академії: Ф. Прокопович.

7.2. Онтологія, кордоцентризм, учення про “сродну” працю Г.С.Сковороди.

7.3. Академічна філософія ХІХ ст: кордіогносія П. Юркевича.

7.4. Сучасна українська філософія.

Модуль ІІ.

Теоретична філософія

Тема 8. Філософія свідомості. Філософія науки та культури.

8.1. Поняття свідомості та її структура.

8.2. Концепції походження свідомості.

8.3. Рівні суб'єктивної організації свідомості: індивід, колектив, суспільство, людство.

Тема 9. Онтологія. Матерія і дух. Природа.

9.1. Поняття онтології. Онтологія і буття. Поняття й терміни «матерія», «ідея», «дух».

9.2. Рух як спосіб існування матерії. Основні форми руху матерії, їх взаємозв'язок.

9.3. Філософські уявлення про час і простір. Проблема нескінченності простору і часу в філософії і науці.

9.4. Суб'єктивістське розуміння буття.

9.5. Протиріччя буття.

Тема 10. Філософське учення про пізнання. Гносеологія.

10.1. Специфіка філософського підходу до пізнання. Основні гносеологічні категорії: суб'єкт, об'єкт, практика, істина.

10.2. Механізм пізнавальної діяльності людини.

10.3. Засоби, методи та форми наукового мислення.

Тема 11. Універсальні зв'язки буття. Діалектичне світорозуміння.

11.1. Сутність діалектики та її принципи.

11.2. Основні категорії діалектики.

11.3. Закони діалектики.

11.4. Діалектика та синергетика.

Модуль III. Етичні орієнтири наукових проектів

Тема 12. Філософська антропологія.

- 12.1. Сучасні філософські концепції антропології людини: екзистенціалістська, фрейдистська, марксистська.
- 12.2. Сучасна наука про вивчення людини. Єдність природного і соціального в людині.
- 12.3. Проблема сенсу життя, смерті та безсмертя. Щастя й доля людини.

Тема 13. Соціальна філософія та філософія історії.

- 13.1. Поняття суспільства в філософії та соціології.
- 13.2. Основні сфери суспільного життя та способи їх організації.
- 13.3. Суспільство як цілісна система.
- 13.4. Суспільний розвиток як предмет філософського аналізу.

Тема 14. Філософія науки.

- 14.1. Проблема виникнення науки.
- 14.2. Періодизація науки. Поняття класичної, некласичної та постнекласичної науки.
- 14.3. Наука як соціокультурний феномен: а) наука в системі техногенної цивілізації; б) наука як соціальний інститут і явище культури; в) світоглядно-етичні проблеми сучасної науки.
- 14.4. Наука як пізнавальний феномен.

Тема 15. Онтологічні, гносеологічні та епістемологічні фундації наукових проектів

- 15.1. Науковий проект як теоретичний конструкт і практичний процес
- 15.2. Парадигмальні зміни у класичній, некласичній і постнекласичній науці та відповідні трансформації наукових проектів.
- 15.3. Наукові проекти у практичній площині
- 15.4. Національні репрезентації епістемних культур у природничих і гуманітарних науках.
- 15.5. Сучасні підходи до істини у контекстах верифікації та фальсифікації наукових проектів.

Тема 16. Суспільна і культурна значущість наукових проектів

- 16.1. Світоглядні і ціннісні орієнтації наукових спільнот.
- 16.2. Суспільний детермінізм, дотримання логіки наукових досліджень, свобода наукової творчості.
- 16.3. Загальнолюдські цінності, утилітарні інтереси, вимога звільнення науки від цінностей, (М. Вебер), критика інструментального розуму (Франкфуртська школа). Деструктивний характер гносеологічного та аксіологічного нігілізму.
- 16.4. Діалектика старого і нового знання у реаліях індустріального і постіндустріального суспільств.

16.5. Соціокультурні контексти наукових картин світу. Характер взаємодії між наукою і паранаукою, раціоналізмом та ірраціоналізмом. Розрізнення між типами раціональності у площині соціальної дії.

16.7. Філософські дискусії щодо ролі науки і науковців (сучасна комунікативна філософія (К.-О. Апель, Ю. Габермас), теорія соціальних систем Н. Лумана)

Тема 17. Наукові проекти у проблемному полі соціальної етики, філософії права та етики відповідальності

17.1. Наукові проекти як діяльність і взаємодія суб'єктів наукової творчості. Соціальна етика співпраці та філософія права.

17.2. Проблема авторства у науці. Інтерсуб'єктивність наукової діяльності. Закон про авторські права. Моральні кодекси про академічну доброчесність.

17.3. Етичні орієнтири життєтворчості науковця. Етика переконань та етика відповідальності. Поняття честі та його роль у визначенні стратегії поведінки науковця. Постконвенціональна мораль

Тема 18. Науковий проект у проблемному полі філософії науки

17.1. Сучасна філософія науки і коло її проблем. Наука і паранаука. Основні концептуальні побудови сучасної філософії науки та їх світоглядні орієнтири.

17.2. Особливості наукових проектів у класичній і постнекласичній науці. Епістемні культури та стилі теоретизування. Логіка наукових досліджень і принципи конструювання наукових проектів у природничих (гуманітарних) науках

17.3 Цілепокладання в науці і структурна раціональність постановки дослідницьких завдань.

17.4. Культурно-антропологічний аспект наукових досліджень

Тема 19. Методологічні стратегії наукових проектів

19.1. Фундаментальні і прикладні наукові дослідження: особливості методологічних стратегій. Методологічні підходи та їх функціональний потенціал.

19.2. Когерентність методологічних підходів у дослідницьких проектах. Сучасні теорії істини та їх методологічні орієнтири. Методологічний анархізм та його ризики

19.3. Взаємозв'язок між формами і методами наукового пізнання. Типи раціональності та їхня репрезентація у науковому пізнанні. Структурна раціональність та її репрезентації у наукових проектах.

19.4. Методологічні застереження і пастки: трилемма Мюнхаузена.

19.5. Методологічна культура науковця. Світогляд і методологія: комплементарність або несумісність?

19.6. Герменевтика та феноменологія у сучасних програмах наукового дослідження. Конструктивізм та функціоналізм : методологічний потенціал і обмеження. Праця Г.Г. Гадамера «Істина і метод».

Тема 20. Наука і наукова комунікація

20.1. Науковий проект як комунікація. Наука у проблемному полі сучасної комунікативної філософії.

20.2. Вимоги до наукової комунікації. Контрфактичність ідеальної комунікативної спільноти

20.3. Комунікативна верифікація і фальсифікація наукових проектів.

20.4. Організаційні форми наукової комунікації. Особливості наукової аргументації. Мова наукових теорій. Діалог між наукою і паранаукою.

Тема 21. Філософсько-антропологічні фундації наукової творчості

21.1. Ідеально-типові конструкти людини-творця: homo faber, homo creator та homo deus.

21.2. Інтелектуальна інтуїція у науковій творчості. Пізнання і самопізнання у наукових дослідженнях.

21.3. Методологічні процедури антропологічної інтерпретації та антропологічної редукції. Симетрична антропологія у прикладних дослідженнях. Людський фактор у розробці і реалізації наукових проектів.

21.4. Трансформативна феноменологія та її методологічний потенціал.

21.5. Європейська традиція наукових досліджень у площині феноменологічного і культурно-антропологічного аналізу.

Тема 22. Наукові проекти в реаліях мережевого суспільства.

22.1. Наука і наукові відкриття у добу глобалізації. Національний і транснаціональний рівні репрезентації наукових проектів. Можливості і ризики репрезентації наукових проектів у глобальних мережах.

22.2. Наукова і освітня мобільність: перспективи і ризики. Формування наукових еліт у добу глобалізації.

22.3. Глобальні центри наукових досліджень і наукова периферія. Національні пріоритети в науці і глобальні виклики.

22.4. Кар'єра і життєтворчість науковця у добу глобалізації.

Тема 23. Етичні засади наукових досліджень та етос науковця

23.1. Наукові дослідження у площині соціальної етики. Наукове співтовариство як справедлива спільнота.

23.2. Наукова недоброчесність і деформації особистості науковця. Етика відповідальності та сфери її застосування в науці. Наукова репутація і честь науковця. Плагіат як прояв академічної недоброчесності.

23.3. Біографічний аспект наукових проектів.

23.4. Національно-патріотичне самовизначення науковця.

23.5. Служіння науці та істині: трансісторична складова етосу науковця.

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ ДЕННА/ВЕЧІРНЯ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
Змістовний модуль I.				
Тема 1. Предмет філософії та її роль у житті людини та суспільства.	3			3
Тема 2. Формування філософських традицій: Схід і Захід – два типи філософування. Становлення античної філософії.	4			4
Тема 3. Філософія Середньовіччя та Відродження.	4			4
Тема 4. Західноєвропейська філософія XVII – XVIII ст.	5	2		3
Тема 5. Німецька класична філософія.	6	2		4
Тема 6. Посткласична філософія.	5	2		3
Тема 7. Українська філософія.	4			4
Змістовний модуль II.				
Тема 8. Філософія свідомості.	7	2	2	3
Тема 9. Матерія і дух. Природа	5		2	3
Тема 10. Філософське учення про пізнання. Гносеологія	8	2	2	4
Тема 11. Універсальні зв'язки буття. Діалектичне світорозуміння	5		2	3
Змістовний модуль III				
Тема 12. Філософська антропологія	5		2	3
Тема 13. Соціальна філософія та філософія історії.	5		2	3
Тема 14. Філософія науки.	4			4
Тема 15. Онтологічні, гносеологічні та епістемологічні фундації наукових проектів	6	2		4
Тема 16. Суспільна і культурна значущість наукових проектів	5	2		3
Тема 17. Наукові проекти у проблемному полі соціальної етики, філософії права та етики відповідальності	5	2		3
Тема 18. Науковий проект у проблемному полі філософії науки	5		2	3
Тема 19. Методологічні стратегії наукових проектів	5		2	3
Тема 20. Наука і наукова комунікація	6		2	4
Тема 21. Філософсько-антропологічні фундації наукової творчості	6		2	4
Тема 22. Наукові проекти в реаліях мережевого суспільства	6		2	4
Тема 23. Етичні засади наукових досліджень та етос науковця	6		2	4
ВСЬОГО	120	16	24	80

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ КУРСУ ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
Змістовний модуль I.				
Тема 1. Предмет філософії та її роль у житті людини та суспільства.	4			4
Тема 2. Формування філософських традицій: Схід і Захід – два типи філософування. Становлення античної філософії.	4			4
Тема 3. Філософія Середньовіччя та Відродження.	4			4
Тема 4. Західноєвропейська філософія XVII – XVIII ст.	4			4
Тема 5. Німецька класична філософія.	4			4
Тема 6. Посткласична філософія.	4			4
Тема 7. Українська філософія.	4			4
Змістовний модуль II.				
Тема 8. Філософія свідомості.	5			5
Тема 9. Матерія і дух. Природа	5			5
Тема 10. Філософське учення про пізнання. Гносеологія	5			5
Тема 11. Універсальні зв'язки буття. Діалектичне світорозуміння	5			5
Змістовний модуль III				
Тема 12. Філософська антропологія	5			5
Тема 13. Соціальна філософія та філософія історії.	5			5
Тема 14. Філософія науки.	5			5
Тема 15. Онтологічні, гносеологічні та епістемологічні фундації наукових проектів	5			5
Тема 16. Суспільна і культурна значущість наукових проектів	7	2		5
Тема 17. Наукові проекти у проблемному полі соціальної етики, філософії права та етики відповідальності	7	2		5
Тема 18. Науковий проект у проблемному полі філософії науки	7	2		5
Тема 19. Методологічні стратегії наукових проектів	7		2	5
Тема 20. Наука і наукова комунікація	6		2	4
Тема 21. Філософсько-антропологічні фундації наукової творчості	6		2	4
Тема 22. Наукові проекти в реаліях мережевого суспільства	6		2	4
Тема 23. Етичні засади наукових досліджень та етос науковця	6		2	4
ВСЬОГО	120	6	10	104

ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ.

Змістовний модуль I.

Історична генеза філософських фундацій наукових проектів

Тема 1. Предмет філософії та її роль у житті людини та суспільства

План:

- 1.1. Поняття світогляду та його структура. Історичні типи світогляду: міф, релігія, філософія. Специфіка філософії як складової частини духовної культури людства
- 1.2. Предмет, методи та функції філософії.
- 1.3. Структура та основні частини філософії як форми наукового пізнання. Диференціація наукового пізнання та зміна предмету філософії

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Філософія та світогляд.
2. Філософія і міфологія.
3. Світоглядна, методологічна та аксіологічна функції філософії.
4. Роль філософії в пошуках спільних начал та формуванні самосвідомості людини.
5. Співвідношення філософії, міфології, науки, релігії, мистецтва та побутового світогляду людини.
6. Самовизначення філософії в ХХ столітті.

Тема 2. Формування філософських традицій: Схід і Захід – два типи філософування. Становлення античної філософії.

План:

1. Давньоіндійська та давньокитайська філософія.
2. Антична філософія:
 - 2.1. Докласична філософія: VII – V ст. до н.е.
 - 2.2. Класична доба: V – IV ст. до н.е.
 - 2.3. Елліністичний період: IV ст. до н.е. – III ст. н.е.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. «Веди», їх особливості та характеристика.
2. Релігійно-ідеалістичні та стихійно-матеріалістичні ідеї в Упанішадах.
3. Етико-антропологічна філософія буддизму, її практична спрямованість.
4. Особливості давньокитайської філософії в епоху «класичних книг».
7. Піфагор та «Піфагорійський союз».
8. Проблеми буття в філософії Давньої Греції.
9. Психологічні та гносеологічні ідеї в творах Арістотеля.
10. Вчення Платона державу

Тема 3. Філософська думка Середньовіччя та Відродження.

План:

1. Філософія Середньовіччя:
 - 1.1. Апологетика і патристика (III – V ст.).

1.2. Схоластика (V - XV ст.).

2. Філософія доби Відродження (XV - XVI ст.).

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Історико-культурний контекст появи філософії Середньовіччя в Європі та її особливості
2. Напрямки в теорії пізнання середньовічної філософії: реалізм та номіналізм
3. Аврелій Августин та його трактат «Сповідь».
4. Східна патристика: Максим Сповідник та Іоанн Дамаскін.
5. «Сума теології» Св. Томи.
6. Арабська середньовічна філософія.
7. Проблема поєднання філософії й теології у вченнях арабських мислителів.
8. Концепції «справедливої держави» очима утопістів.

Тема 4. Західноєвропейська філософія XVII – XVIII ст.

План:

- 4.1. Західноєвропейська філософія XVII ст. (Філософія Нового часу та її орієнтація на науку. Пошуки методу наукового пізнання й проблема субстанційності буття
- 4.2. Західноєвропейська філософія XVIII ст.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Емпірична гносеологія: Т. Гоббс, Д. Локк, Д. Берклі, Д. Юм.
2. Раціональна Гносеологія: Г. Лейбніц.
3. Матеріалізм та гносеологія просвітителів
4. Англійське просвітництво: етика «здорового глузду»
5. Німецьке просвітництво

Тема 5. Німецька класична філософія.

План:

1. Коперніканський переворот І.Канта у філософії.
2. Реал-ідеалізм І.Фіхте.
3. Концепція абсолютного духу Г.Гегеля.
4. Антропологічний принцип філософії Л.Фейєрбаха.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Поняття та феномен «німецької класичної філософії».
2. Загальна характеристика учень і традицій німецької класичної філософії.
3. Докритичний період філософської творчості І.Кант
4. «Шеллінгіанство» як філософська течія.
5. Проблема відчуження в філософії Гегеля та Л. Фейєрбаха.
6. Марксистська філософія і сучасність.

Тема 6. Посткласична філософія.

План:

1. Ірраціоналізм у філософії як нова духовна орієнтація : А.Шопенгауер, Ф.Ніцше.
2. Психоаналіз З.Фрейда.

3. Концепція істини філософії прагматизму: Г.Пірс, Д.Джемс, Д.Дьюї.
4. Сутність і методи філософської герменевтики: Д.Шлейєрмахер, Г.Гадамер, П.Рікер.
5. Особливості сучасного екзистенціалізму: К'єркегор, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс, А. Камю.
6. Феноменологічна філософія Е. Гуссерля.
7. Аналітична філософія.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Філософський містицизм.
2. Сучасні традиції філософії постмодерну
3. Інтуїтизм А.Бергсона.
4. Фрейд про релігію як особливу форму колективного неврозу
5. Філософія Д. Дьюї та її вплив на американську систему освіти.
6. «Філософська віра» К. Яспера

Тема 7. Українська філософія.

План:

1. Філософія у Києво-Могилянській академії: Ф. Прокопович.
2. Онтологія, кордоцентризм, учення про “сродну” працю Г.С.Сковороди.
3. Академічна філософія ХІХ ст: кордіогносія П. Юркевича.
4. Сучасна українська філософія.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Політико-правові вчення як складова української філософської думки
2. Філософія мови Потебні

Модуль II. **Теоретична філософія.**

Тема 8. Філософія свідомості.

План:

1. Поняття свідомості та її структура.
2. Концепції походження свідомості.
3. Рівні суб'єктивної організації свідомості: індивід, колектив, суспільство, людство. Роль самосвідомості в структурі свідомості.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Проблема виникнення свідомості. Смісл проблеми свідомості та складнощі її вирішення.
2. Проблема «ідеального». «Теорія відображення» та її критика.
3. Поняття «самосвідомість». Свідомість та самосвідомість.
4. Індивідуальна та надіндивідуальна свідомість (суспільна свідомість, ментальність, світ над органіки).
5. Свідомість, мислення, мова та спілкування.

Тема 9. Матерія і дух. Природа.

План:

1. Поняття онтології. Онтологія і буття. Поняття й терміни «матерія», «ідея», «дух».
2. Рух як спосіб існування матерії. Основні форми руху матерії, їх взаємозв'язок.
3. Філософські уявлення про час і простір. Проблема нескінченності простору і часу в філософії і науці.
4. Суб'єктивістське розуміння буття.
5. Протиріччя буття.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Смысл трансформації поняття «буття» в поняття «матерія» у діалектичному матеріалізмі.
2. Ієрархія буття. Структура матерії.
3. Поняття «субстанція»: матеріалістичні та ідеалістичні підходи.
4. Суб'єктивний простір і час людського буття.
5. Об'єктивний простір і час в науці.
6. Філософський сенс існування та життєві корені проблеми буття.
7. М. Гайдеггер про роль античного парменідівського розуміння категорії буття в контексті західної картини світу.

Тема 10. Філософське учення про пізнання. Гносеологія.

План:

1. Специфіка філософського підходу до пізнання. Основні гносеологічні категорії: суб'єкт, об'єкт, практика, істина.
2. Механізм пізнавальної діяльності людини. Емпіричний та теоретичний рівні дослідження. Основні форми чуттєвого досвіду та раціонального мислення, їх взаємозв'язок
3. Засоби, методи та форми наукового мислення.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Пізнання як «відображення» та конструювання дійсності.
2. Концепції пізнання в історії філософії.
3. Г. Фіхте про покликання науковця
4. Методи емпіричного та теоретичного пізнання.

Тема 11. Універсальні зв'язки буття. Діалектичне світорозуміння.

1. Сутність діалектики та її принципи.
2. Основні категорії діалектики.
3. Закони діалектики.
4. Діалектика та синергетика.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Самоорганізація буття, синергетика (І. Пригожин).
2. Специфіка розуміння розвитку в метафізиці, діалектиці, синергетиці.
3. Співвідношення термінів «рух», «зміна», «розвиток».

4. Метафізичні питання в історії філософії та сучасній філософії.

Змістовний модуль III Етичні орієнтири наукових проектів

Тема 12. Філософська антропологія.

План:

1. Сучасні філософські концепції антропології людини: екзистенціалістська, фрейдистська, марксистська.
2. Сучасна наука про вивчення людини. Єдність природного і соціального в людині.
3. Проблема сенсу життя, смерті та безсмертя. Щастя й доля людини.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Вальденфельс «Вступ до феноменології»
2. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і політика визнання

Тема 13. Соціальна філософія та філософія історії.

План:

1. Поняття суспільства в філософії та соціології.
2. Основні сфери суспільного життя та способи їх організації.
3. Суспільство як цілісна система.
4. Суспільний розвиток як предмет філософського аналізу.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Філософські моделі соціальної реальності: а) ідеалістичні підходи до аналізу суспільства; б) розуміння характеру суспільного життя в історичному матеріалізмі; в) натуралістичні та органістичні концепції історичного процесу.
2. Формаційний та цивілізаційний підходи до трактовки суспільного розвитку.
3. Концепція суспільного прогресу.

Тема 14. Філософія науки.

План:

1. Проблема виникнення науки.
2. Періодизація науки. Поняття класичної, неklasичної та постнеklasичної науки.
3. Наука як соціокультурний феномен: а) наука в системі техногенної цивілізації; б) наука як соціальний інститут і явище культури; в) світоглядно-етичні проблеми сучасної науки.
4. Наука як пізнавальний феномен.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Наукове знання, його специфіка і будова.
2. Проблема істини в науковому пізнанні.
3. Наукова раціональність. Історичні типи раціональності.
4. Методологія наукового пізнання. Основні проблеми філософії науки.

Тема 15. Онтологічні, гносеологічні та епістемологічні фундації наукових проектів

План:

1. Науковий проект як теоретичний конструкт і практичний процес
2. Парадигмальні зміни у класичній, некласичній і постнекласичній науці та відповідні трансформації наукових проектів.
3. Наукові проекти у практичній площині
4. Національні репрезентації епістемних культур у природничих і гуманітарних науках.
5. Сучасні підходи до істини у контекстах верифікації та фальсифікації наукових проектів.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Онтологічні характеристики наукових проектів
2. Обґрунтування методологічної програми дослідження та способу репрезентації очікуваного наукового знання в рамках епістемної культури, обраної авторами та виконавцями проекту
3. Логіка наукового дослідження (К. Поппер).

Тема 16. Суспільна і культурна значущість наукових проектів

План:

1. Світоглядні і ціннісні орієнтації наукових спільнот.
2. Суспільний детермінізм, дотримання логіки наукових досліджень, свобода наукової творчості.
3. Загальнолюдські цінності, утилітарні інтереси, вимога звільнення науки від цінностей, (М. Вебер), критика інструментального розуму (Франкфуртська школа).
4. Діалектика старого і нового знання у реаліях індустріального і постіндустріального суспільств.
5. Соціокультурні контексти наукових картин світу. Характер взаємодії між наукою і паранаукою, раціоналізмом та ірраціоналізмом. Розрізнення між типами раціональності у площині соціальної дії.
6. Філософські дискусії щодо ролі науки і науковців (сучасна комунікативна філософія (К.-О. Апел, Ю. Габермас), теорія соціальних систем Н. Лумана)

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Деструктивний характер гносеологічного та аксіологічного нігілізму як у репрезентаціях наукового знання, так і у життєвій позиції науковця.
2. М. Горкхаймер Критика інструментального розуму
3. П. Слотердайк Критика цинічного розуму
4. Оцінка можливостей і перспектив застосування штучного інтелекту
5. Характер взаємодії між наукою і паранаукою, раціоналізмом та ірраціоналізмом
6. Ризики комерціалізації наукових проектів.

Тема 17. Наукові проекти у проблемному полі соціальної етики, філософії права та етики відповідальності

План:

1. Наукові проекти як діяльність і взаємодія суб'єктів наукової творчості. Соціальна етика співпраці та філософія права.

2. Проблема авторства у науці. Інтерсуб'єктивність наукової діяльності. Закон про авторські права. Моральні кодекси про академічну доброчесність.

3. Етичні орієнтири життєтворчості науковця. Етика переконань та етика відповідальності. Поняття честі та його роль у визначенні стратегії поведінки науковця. Постконвенціональна мораль

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Кар'єра у життєтворчості науковця

2. Культурні можливості реалізації творчого потенціалу науковця

ТЕМИ І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.

Змістовний модуль I.

Тема 1. Предмет філософії та її роль у житті людини та суспільства

Питання для самоконтролю.

1. Що вивчає філософія?

2. Яка роль віри в розвитку філософії?

3. Як взаємопов'язані філософія та мистецтво?

4. Чим відрізняється філософія від повсякденної мови та мови науки?

5. Які рівні світогляду ви знаєте й у чому їх принципова різниця?

6. Яка роль світогляду в життєдіяльності людей?

7. Що таке метафізика?

Тема 2. Формування філософських традицій: Схід і Захід – два типи філософування. Становлення античної філософії. Становлення античної філософії

План:

1. Специфіка філософських шкіл Давньої Індії. Ортодоксальні та неортодоксальні школи.

2. Філософія Давнього Китаю (конфуціанство, даосизм, легізм).

3. Філософія софістів (Протагор, Горгій, Продік, Сократ).

4. Платонізм та аристотелізм як антагонізуючі філософські традиції.

5. Неоплатонізм: Плотін та інші неоплатоніки

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. «Веди», їх особливості та характеристика.

2. Релігійно-ідеалістичні та стихійно-матеріалістичні ідеї в Упанішадах.

3. Філософська школа моїзму у Стародавньому Китаї

4. Значущість етики Конфуція у сучасних соціокультурних контекстах

5. Етико-соціальні погляди Демокріта.

6. Етика Епікура.

7. Римський стоїцизм (Сенека, Марк Аврелій).

Питання для самоконтролю.

1. Як пов'язані між собою поняття: брахман, Атман, пуруша?
2. Поясніть значення понять «сансара» і «карма»;
3. Чи можна співвіднести поняття «карма», «дао», «де»
4. Порівняння концепцій Дао (китайська філософія) та Логос (античність)
5. Встановіть чим відрізняється давній атомізм від сучасного.
6. Встановіть що поєднує філософські школи еллінізму – стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм.
7. Поясніть поняття «діалектика» та охарактеризуйте особливості його застосування в античній філософії та сучасній науці.

Тема 3. Філософська думка Середньовіччя та Відродження.

План:

1. Особливості та ключові характеристики філософії Середньовіччя.
2. Течії та: а) онтологічні проблеми – патристика (східна – Василь Великий, Григорій Нисський; західна – Аврелій Августин) і схоластика; б) гносеологічні проблеми – реалізм та номіналізм (Фома Аквінський, Вільям Оккам); в) антропологічні проблеми.
3. Арабська середньовічна філософія. Вплив ісламу на філософські традиції арабських мислителів.
4. Особливості філософії епохи Відродження: антропоцентризм та натурфілософський пантеїзм.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Орієнтація на мистецтво – одна з особливостей Ренесансу.
2. Підготовка наукової революції XVII ст. мислителями Відродження.
3. Реформація та її проблеми.
4. Філософія держави Нікколо Макіавеллі. «Утопія» Томаса Мора.

Питання для самоконтролю.

1. Які два великих етапи в розвитку філософії Середньовіччя виділяють дослідники? Які їх приблизні часові кордони? Назвіть представників цих етапів.
2. Які проблеми відносяться до онтологічних? Дайте визначення поняттю «креаціонізм». Як Бог творить світ? Що таке субстанція? Чим постає створений світ?
3. Які проблеми відносяться до гносеологічних? Чи пізнаваний світ з позицій середньовічної філософії? Чи є знання необхідними і корисними? Що таке універсалії? Як тлумачили існування універсалій реалісти та номіналісти?
4. В чому полягає подвійність природи людини? Що таке особистість, воля? Чи є час в середньовічній філософії циклічним? Яким є розуміння історії?
5. Філософські настанови Б. Паскаля та його афоризми

Тема 4. Філософія Нового часу та Просвітництва.

План:

1. Особливості філософії Нового часу та Просвітництва. Наукова революція. Механістична картина світу
2. Емпіризм у філософії Нового часу.
3. Раціоналізм у філософії Нового часу. Картезіанство
4. Вчення про субстанцію у філософії нового часу
5. Соціально-політичний активізм французького Просвітництва

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Проблеми людини в філософії Нового часу (Т. Гоббс).
2. Картезіанство і релігійно-містична філософія
3. Філософія американського просвітництва.
4. Ідея моральної науки у філософії британського просвітництва

Питання для самоконтролю.

1. Класифікація наук за Ф. Беконом
2. На яку науку при розробці свого методу спирається Р. Декарт? В чому полягає дуалізм Р. Декарта?
3. Яка концепція лежить в основі теорій держави в філософії Просвітництва?

Тема 5. Німецька класична філософія.

План:

1. Етичні погляди І. Канта.
2. Філософія Й. Фіхте.
3. Філософія Ф.В.І. Шеллінга.
4. Філософія Г.В.Ф. Гегеля.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Естетичні погляди І. Канта
2. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.
3. Марксистська філософія.

Питання для самоконтролю.

1. Що таке апріорне знання за Кантом?
2. Чому вчення Канта називають «трансцендентальною філософією»?
3. В чому полягає відмінність між марксистською діалектикою та гегелівською?
4. У чому схожість і відмінність ідеалізму Платона і Гегеля

Тема 6. Посткласична філософія.

План:

1. Філософський ірраціоналізм (А. Шопенгауер) і філософія життя (С. Кьєркегор, Ф. Ніцше, Г. Зіммель, А. Бергсон).
2. Постмодернізм (М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барт, Ж. Лакан, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ж.Ф. Ліотар).
3. Екзистенціалізм (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.П. Сартр, Г. Марсель, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, Н. Аббаньяно).

4. Філософський психоаналіз (З. Фрейд, К.Г. Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм, В. Райх, Г. Маркузе).
5. Філософська антропологія (М. Шелер, Х. Плеснер, А. Гелен).

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Структуралізм: західна філософія на шляху до постмодерну.
2. М. Фуко: філософія дискурсивних практик.
3. Ж. Дерріда: деконструктивізм.
4. Ж.Ф. Ліотар: постмодернізм.

Питання для самоконтролю.

1. Яку проблему прагне вирішити феноменологія?
2. Які надії покладали постмодерністи на лінгвістичну філософію?
3. Які філософські проблеми вважаються найбільш значимими для «філософії життя»?
4. Чому філософський екзистенціалізм називають філософією кризи?
5. Як філософський персоналізм ставиться до «людини-комфорту»?
6. К.Г. Юнг ввів поняття «колективне несвідоме». В чому полягає його значення?

Тема 7. Українська філософія.

План:

1. Філософія у Києво-Могилянській академії: Ф. Прокопович.
2. Онтологія, кордоцентризм, учення про “сродну” працю Г.С.Сковороди.
3. Академічна філософія ХІХ ст: кордіогносія П. Юркевича.
4. Сучасна українська філософія.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Політико-правові вчення як складова української філософської думки
2. Філософія мови Потебні

Змістовний модуль II.

Тема 8. Філософія свідомості.

План:

1. Основні проблеми сучасної філософії свідомості.
2. Ідеалізм, матеріалізм та функціоналізм в філософії свідомості.
3. Логічний біхевіоризм.
4. Феноменологічне розуміння свідомості.
5. Філософія свідомості та когнітивна наука.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Когнітивна наука як міждисциплінарне дослідження інтелектуальної когнітивної свідомості.
2. Основні етапи розвитку когнітивної науки, сфера сучасних досліджень та майбутні перспективи.

3. Свідомість та несвідоме.

Питання для самоконтролю.

1. Історія поняття «розум» (свідомість) в історії філософії, проблема «свідомість-тіло».
2. Інтегративна структура свідомості. Мислення та його типи.
3. Уявлення про суть та природу несвідомого в історії філософської думки.
4. Мозок, психіка, свідомість: в чому полягає розбіжність між ними?
5. Що таке несвідоме як психічний феномен? Яка його структура?
6. Як взаємодіють свідомість та несвідоме?
7. Хто є носієм ідеального образу?
8. Чи можна мислити без допомоги мови?
9. Чи мислять тварини?
10. Що первинне суспільна чи індивідуальна свідомість?

Тема 9. Онтологія. Матерія і дух. Природа.

План:

1. Проблема буття в історії філософії. Моністична, дуалістична та плюралістична концепція буття.
2. Наукова, релігійна та філософська картини світу.
3. «Реальність» як термін та категорія буття. Багатоманітність та взаємозв'язок форм буття.
4. Еволюція розуміння матерії в історії філософії. Матерія як об'єктивна реальність. Матеріальна єдність світу.
5. Рух як спосіб існування матерії. Специфіка соціального простору і часу.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Матеріальне та духовне.
2. Рівні організації неживої природи. Будова матерії на біологічному та соціальному рівнях.
3. Форми руху матерії. Їх якісна специфіка та взаємозв'язок.
4. Якісна багатоманітність форм простору-часу в неживій матерії. Особливості біологічного простору-часу.
5. Еволюція й революція в розвитку світу.
6. Проблеми простору-часу в сучасній фізиці, космології.
7. Проблема розрізнення матеріальної та ідеальної (духовної), об'єктивної та суб'єктивної реальностей.
8. Причинно-наслідкові тенденції в системі зв'язків буття.
9. Сутність принципу детермінізму в філософії. Індетермінізм та його форми.

Питання для самоконтролю.

1. Як формувалося науково-філософське поняття «матерія»?
2. В чому полягають сучасні уявлення про єдність простору і часу (в філософії, фізиці, космології)?
3. Чи є «рух» та «розвиток» ідентичними феноменами?

4. В чому проявляється єдність природи й суспільства?
5. Яким чином відбувалося формування поняття «буття»?
6. Якою є механіко-матеріалістична картина світу?
7. Як трактується термін «життя» в «філософії життя»?
8. В чому полягає сучасна наукова картина світу?
9. В чому полягає «життя» як земний та як космічний феномен?

Тема 10. Філософське учення про пізнання. Гносеологія.

План:

1. Класична (кореспондентська) трактовка істини.
2. Некласичні концепції істини: когерентна, прагматична та конвенціональна концепції.
3. Істина та її «антиподи».
4. Проблема об'єктивності істини. Поняття «знання».

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Сутність знання, його типи та межі.
2. Філософські та релігійні концепції віри.
3. Проблема взаємозв'язку розуму й віри в історії філософської думки.
4. Подібність та розбіжність між релігійною та науковою вірою.

Питання для самоконтролю.

1. Окресліть головні питання теорії пізнання в історії філософії та в сучасній філософії.
2. В чому полягає проблема визначення знання?
3. Що таке скептицизм? Які існують види скептичних аргументацій?
4. Обґрунтуйте терміни «фундаменталізм» та «когерентизм».
5. Які існують теорії істини?
6. Які існують види знання?

Тема 11. Універсальні зв'язки буття. Діалектичне світорозуміння.

План:

1. Основні історичні форми діалектики.
2. Закони діалектичного розвитку.
3. Поняття системи. Принцип системності.
4. Детермінізм. Принцип причинності.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Принцип історизму. Прогрес і регрес, їх діалектичне співвідношення.
2. Категорія «міра» і проблема людських взаємовідносин. Діалектика «можливого» та «дійсного» в контексті сучасності.
3. Цінність навичок діалектики. Співвідношення діалектики та метафізики.

Питання для самоконтролю.

1. Яке співвідношення безпричинності та випадковості?

2. Дайте визначення поняттям – «зміст», «структура», «частина», «елемент».
3. Чи може розвиток здійснюватися без суперечностей?
5. Чи правильним є твердження, що рух та спокій взаємовиключають один одного?
6. В чому проявляється суперечливий характер прогресу?

Змістовний модуль III

Тема 12. Філософська антропологія.

План:

1. Антропологія як фундаментальна філософська наука
2. Метафізика і соціологія людського буття
3. Людина і її основні відношення (Я – Ти (проблема Іншого); Я – Ми (проблема суспільства); людина і культура; людина і природа)
4. Німецька антропологічна школа
 - 4.1. М. Шеллер – сутнісне розрізнення людини і тварини, порив і дух;
 - 4.2. Г. Плеснер – ексцентричність людини, три закони людського існування
 - 4.3. А. Гелен – неспеціалізованість людини
5. Основоположні феномени людського буття (любов, творчість, щастя, праця і гра, віра, смерть, сенс життя).

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Походження і сутність людини. Типології людини у філософській антропології.
2. Антропологія про тілесні і духовні основи особистості
3. Психоаналітичні концепції людини
 - 3.1. З. Фрейд, К. Юнг
 - 3.2. Е. Фром про комплекс Едіпа.
 - 3.3. Постструктуралізм про без свідоме
4. Метафізична антропологія російських мислителів

Тема 13. Соціальна філософія та філософія історії.

План:

1. Феномен суспільства в історико-філософських концепціях.
2. Огляд історіософських концепцій від стародавніх до класичних концепцій.
3. Сенс історії та підходи до її інтерпретації в посткласичних історіософських концепціях.
4. Проблема культури та цивілізації.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Суспільний прогрес та його критерії.
2. Проблеми та перспективи сучасної цивілізації.
3. Роль техніки в розвитку людської цивілізації.
4. Інформаційне суспільство: філософський аналіз процесу становлення.
5. Особливості західної та східної культур.

Питання для самоконтролю.

1. Як співвідносяться об'єктивне і суб'єктивне, стихійне та свідоме в історії?
2. Що таке фаталізм та волюнтаризм?
3. Як вирішувалося питання про сенс та спрямування історії в християнській філософії?
4. В чому сутність концепції історизму при розгляді всесвітньої історії?
5. Які принципи являються основними в культурологічному підході до розуміння історії?
6. Як розумів прогрес всесвітньої історії М.Я. Данилевський?
7. Що означає поняття «осьова епоха» в концепції К. Ясперса?
8. Охарактеризуйте зміст формаційного підходу до розгляду історичного процесу?

Тема 14. Філософія науки (Глобальні кризи та проблеми сучасної цивілізації. Доля людства).

План:

1. Взаємозв'язок та ієрархія глобальних проблем.
2. Екологічний аспект взаємодії суспільства і природи.
3. Глобалізм та антиглобалізм.
4. Сучасна цивілізація в контексті взаємодії людини і техніки.
5. Науково-технічна революція та альтернативи майбутнього.
6. Людство перед обличчям глобальних проблем.
7. Майбутнє людства і реальний історичний процес.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Криза ціннісних орієнтирів суспільства користувачів в концепціях капіталізму та соціалізму.
2. Постіндустріальне суспільство, його ідеали, тенденції, розвиток.
3. Проблеми коеволюції історичної та політичної свідомості в сучасній Україні.

Питання для самоконтролю.

1. Як впливає природа на розвиток суспільства і суспільства на природу?
2. Які перспективи подальшого цивілізаційного розвитку?
3. Як пов'язаний екологічний імператив із моральним?
4. Що таке ноосфера?
5. Що таке коеволюція?
6. Що ви можете сказати про вплив техногенної цивілізації на життя людей? Позитивні та негативні моменти?
7. Що ви можете сказати про філософію космізму?

Тема 15. Науковий проект у проблемному полі філософії науки

План:

1. Сучасна філософія науки і коло її проблем.
2. Логіка наукових досліджень і принципи конструювання наукових проектів у природничих (гуманітарних) науках
3. Цілепокладання в науці і структурна раціональність постановки дослідницьких завдань.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Основні концептуальні побудови сучасної філософії науки та їх світоглядні орієнтири.
2. Особливості наукових проектів у класичній і постнекласичній науці.
3. Епістемні культури та стилі теоретизування.
4. Наука і паранаука.
5. Культурно-антропологічний аспект наукових досліджень

Тема 16. Методологічні стратегії наукових проектів

План:

1. Фундаментальні і прикладні наукові дослідження: особливості методологічних стратегій.
2. Методологічні підходи та їх функціональний потенціал.
3. Когерентність методологічних підходів у дослідницьких проектах.
4. Сучасні теорії істини та їх методологічні орієнтири.
5. Методологічний анархізм та його ризики

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Взаємозв'язок між формами і методами наукового пізнання.
2. Типи раціональності та їхня репрезентація у науковому пізнанні.
3. Методологічні застереження і пастки: трилемма Мюнхаузена.
4. Методологічна культура науковця.
5. Світогляд і методологія: комплементарність або несумісність?
6. Герменевтика та феноменологія у сучасних програмах наукового дослідження.
7. Конструктивізм та функціоналізм : методологічний потенціал і обмеження.
8. Праця Г.Г. Гадамера «Істина і метод».
9. Структурна раціональність та її репрезентації у наукових проектах.

Тема 17. Наука і наукова комунікація

План:

1. Науковий проект як комунікація.
2. Комунікативна верифікація і фальсифікація наукових проектів.
3. Вимоги до наукової комунікації. Контрфактичність ідеальної комунікативної спільноти.
4. Організаційні форми наукової комунікації.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Наука у проблемному полі сучасної комунікативної філософії.
2. Особливості наукової аргументації.
3. Мова наукових теорій
4. Діалог між наукою і пара наукою.

Тема 18. Філософсько-антропологічні фундації наукової творчості

План:

1. Ідеально-типові конструкти людини-творця: homo faber, homo creator та homo deus.
2. Інтелектуальна інтуїція у науковій творчості.
3. Методологічні процедури антропологічної інтерпретації та антропологічної редукції

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Симетрична антропологія у прикладних дослідженнях.
2. Людський фактор у розробці і реалізації наукових проектів.
3. Трансформативна феноменологія та її методологічний потенціал.
4. Європейська традиція наукових досліджень у площині феноменологічного і культурно-антропологічного аналізу.
4. Пізнання і самопізнання у наукових дослідженнях.

Тема 19. Наукові проекти в реаліях мережевого суспільства

План:

1. Наука і наукові відкриття у добу глобалізації
2. Національний і транснаціональний рівні репрезентації наукових проектів.
3. Можливості і ризики репрезентації наукових проектів у глобальних мережах.
4. Наукова і освітня мобільність: перспективи і ризики.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Формування наукових еліт у добу глобалізації.
2. Глобальні центри наукових досліджень і наукова периферія.
3. Національні пріоритети в науці і глобальні виклики.
4. Кар'єра і життєтворчість науковця у добу глобалізації.

Тема 20. Етичні засади наукових досліджень та етос науковця

План:

1. Наукові дослідження у площині соціальної етики.
2. Наукове співтовариство як справедлива спільнота.
3. Наукова недоброчесність і деформації особистості науковця.
4. Етика відповідальності та сфери її застосування в науці.
5. Наукова репутація і честь науковця.

Зміст завдань для самостійного вивчення:

1. Біографічний аспект наукових проектів.
2. Національно-патріотичне самовизначення науковця.
3. Служіння науці та істині: трансісторична складова етосу науковця.
4. Плагіат як прояв академічної недоброчесності.

3. Засоби діагностики успішності навчання

Види контрольних заходів

Оцінювання якості знань здобувачів вищої освіти третього освітньо-наукового рівня, в умовах організації навчального процесу за кредитно-модульною системою здійснюється шляхом попереднього, поточного (тематичного), модульного, підсумкового (семестрового) контролю за 100-бальною шкалою оцінювання, за шкалою ECTS та національною шкалою оцінювання.

Поточний контроль

Поточний контроль – це оцінювання навчальних досягнень здобувача вищої освіти (рівень теоретичних знань та практичні навички з тем, включених до змістових модулів) під час проведення аудиторних занять, організації самостійної роботи, на консультаціях (під час відпрацювання пропущених занять чи за бажання підвищити попереднє оцінювання) та активності здобувача на занятті.

Поточний контроль реалізується у формі опитування, виступів на семінарських заняттях, експрес-контролю, контролю засвоєння навчального матеріалу, запланованого на самостійне опрацювання студентом тощо.

Форми участі здобувачів у навчальному процесі, які підлягають поточному контролю:

- виступ з основного питання;
- усна доповідь;
- доповнення, запитання до того, хто відповідає, рецензія на виступ;
- участь у дискусіях, інтерактивних формах організації заняття.
- аналіз джерельної та монографічної літератури;
- письмові завдання (тестові, контрольні, творчі роботи, реферати тощо);
- самостійне опрацювання тем;
- підготовка тез, конспектів навчальних або наукових текстів;
- систематичність роботи на семінарських заняттях, активність під час обговорення питань.

Рекомендується застосовувати наступні засоби діагностики рівня підготовки здобувачів: фронтальне опитування, письмові тести, розв'язання філософських задач, співбесіда з викладачами тощо

Критеріями оцінки є:

усні відповіді:

- повнота розкриття питання;
- логіка викладання, культура мови;
- емоційність та переконаність;
- використання основної та додаткової літератури;
- аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки;

виконання письмових завдань:

- повнота розкриття питання;
- цілісність, системність, логічність, уміння формулювати висновки;
- акуратність оформлення письмової роботи.

Максимальний бал за виступ з питань *семінарського заняття* – 3 бали:

- **3 б.** ставиться, коли здобувач повністю засвоїв теоретичний матеріал, логічно викладає його, пов'язуючи з вивченим раніше, бачить міжпредметні зв'язки, наводить аргументи, робить покликання на потрібну літературу. Обов'язковим є ознайомлення з додатковою літературою, її опрацювання і використання під час розкриття питання. Студент робить висновки, висловлює гіпотези, дискутує.

- **2 б.** ставиться, коли здобувач засвоїв теоретичний матеріал, вільно викладає його, наводить приклади, однак є незначні проблеми з усвідомленням системних зв'язків, коментарем теоретичного матеріалу. Не завжди дотримується логіки викладу, припускається незначних помилок чи неточностей.

- **1,5 б.** ставиться здобувачеві, який засвоїв матеріал на рівні переказування, відтворює вивчене не завжди логічно, припускається помилок.

- **1 б.** одержує здобувач, який невпевнено переказує матеріал, не завжди вправно ілюструє його. Під час відповіді потребує допомоги, допускається помилок.

Кожен здобувач може отримати додаткові бали за рахунок інших видів діяльності на семінарських заняттях:

- **2 б.** ставиться здобувачеві за роботу з першоджерелами;

- **1 б.** ставиться здобувачеві, який робить вдале доповнення, виправляє неточності, однак при цьому індивідуально не виступає з окремих питань;

- **0,5 б.** одержує здобувач, який старанно працював упродовж заняття, виконував вправи, залучався до колективних обговорень тощо;

Якщо студент жодного разу не відповідав на семінарських заняттях, то за відповідний поточний контроль він отримає 0 балів.

Якщо здобувач відвідав усі лекційні та семінарські заняття, то він отримує **35 балів**.

Студент, який не з'являвся на заняття (з поважних причин, підтверджених документально), а отже, не мав **поточних оцінок**, має право повторно пройти поточний контроль під час консультацій. На консультаціях здобувач може відпрацювати пропущені семінарські заняття, захистити реферати, а також ліквідувати заборгованості з інших видів навчальної роботи.

Форми проведення контрольних робіт під час вивчення дисципліни **«Філософські фундації та етичні орієнтири конструювання наукових проектів»**:

- комплексна письмова модульна контрольна робота;

- комплексне тестування.

До контрольних робіт допускаються всі студенти незалежно від результатів поточного контролю.

За виконання завдань здобувач отримує **контрольну оцінку** (кількість балів), яка враховується в процесі розрахунків модульної оцінки: максимальна кількість балів – **10**;

У процесі виконання контрольних завдань здобувач може користуватися лише тими допоміжними матеріалами, які визначені викладачем. Здобувачеві забороняється в будь-якій формі обмінюватися інформацією з іншими студентами та користуватися матеріалами, крім дозволених. За умови порушення здобувачем установлених правил виконання модульного контролю викладач позбавляє

можливості продовжувати виконання контрольних завдань, не перевіряє роботу, робить на ній відповідний запис і оцінює нулем балів.

Результати контрольного заходу здобувача, який не з'явився на нього, також оцінюються нулем балів незалежно від причини.

Результати перевірки КР доводяться до відома здобувачів не пізніше ніж через два робочі дні після їх виконання.

Перескладання КР допускається в терміни, визначені викладачем, під час поточних консультацій.

Здобувач, який не з'явився на контроль (незалежно від причини), має право один раз повторно пройти контроль у визначені викладачем терміни під час поточних консультацій.

Підсумкова кількість балів за **контрольну роботу** визначається за вибором викладача як:

- сума балів за усіма поточними формами контролю, передбаченими робочою навчальною програмою дисципліни (поточна модульна оцінка = модульна оцінка);

- сума балів за всіма формами контролю плюс оцінка підсумкової модульної контрольної роботи (тестів) (поточна модульна оцінка + контрольна модульна оцінка = модульна оцінка).

Підсумковий контроль

Першим етапом семестрового контролю є визначення підсумкової семестрової модульної оцінки як суми підсумкових модульних оцінок, отриманих за результатами засвоєння всіх модулів.

Підсумкова кількість балів з дисципліни (максимум 100 балів) визначається як сума балів поточного, модульного контролю, підсумковій семестровій модульній оцінці та екзаменаційній оцінці (максимум 40 балів). Екзамен виставляється за результатами роботи здобувача протягом усього часу вивчення навчальної дисципліни згідно з навчальним планом.

Усім здобувачам, які повністю виконали навчальний план і позитивно атестовані з цієї дисципліни (набрали не менше 60 % від 100 балів та 40 % на екзамені), сумарний результат семестрового контролю в балах за шкалою ECTS заноситься у відомість обліку успішності, Індивідуальний навчальний план аспіранта. Заповнена та оформлена відомість обліку успішності повертається у відділ аспірантури і докторантури у визначений термін особисто викладачем.

У випадку отримання менше 60 балів (FX в ECTS) за результатами семестрового контролю, здобувач обов'язково здійснює перескладання для ліквідації академзаборгованості.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання екзамен.

Питання до підсумкового контролю

1. Предмет і функції філософії. Роль філософських знань у професійній культурі науковця.
2. Природа і специфіка філософських проблем. Філософія у полі культури.
3. Основне питання філософії як підстава для типологізації філософських вчень.
4. Типи філософських онтологій та гносеологій.
5. Світогляд. його структура, основні рівні та виміри.
6. Історичні типи світогляду, їх специфіка і взаємозв'язок.
7. Філософія і наука. Методологічна функція філософії.
8. Проблема духовності в сучасній філософії.
9. Проблема свободи і відповідальності в сучасній філософії.
10. Наука як форма пізнавальної діяльності: особливості її розвитку та сучасна специфіка.
11. Філософські аспекти проблеми творчості.
12. Філософське обґрунтування української ідеї.
13. Суспільство як предмет філософського осмислення: багатоманіття теоретичних підходів.
14. Пізнання як філософська проблема.
15. Основні види, форми і типи знання.
16. Діалектика об'єкту і суб'єкту пізнання.
17. Суспільне виробництво як філософська проблема.
18. Проблема спрямованості історії: ідея суспільного прогресу та її альтернативи.
19. Філософія виховання та освіти: коло її проблем.
20. Діалектика та її основні форми.
21. Герменевтика як напрям сучасної філософської думки і як методологія.
22. Антропологічний поворот у сучасній філософській думці.
23. Проблема буття у філософії.
24. Суспільна свідомість: її рівні та форми.
25. Ціннісні та світоглядні засади сучасної науки.
26. Структура наукового дослідження та основні форми наукового пізнання (факт, гіпотеза, закон, теорія, концепція).
27. Особливості сучасної методології наукового дослідження.
28. Зміст, основні етапи і наслідки науково-технічної революції та їх філософське осмислення.
29. Інформаційне суспільство та його основні характеристики.
30. Специфіка сучасного соціально-гуманітарного пізнання.
31. Філософсько-педагогічні ідеї в американському прагматизмі.
32. Осмислення кризи культури у філософії XX ст.
33. Філософія Стародавньої Індії: основні ідеї та їх евристичний потенціал.
34. Людина і світ у Давньокитайській філософії.
35. Космоцентризм античної філософії.
36. Філософське вчення Сократа та його значення для сучасної філософії освіти.
37. Проблема людини в елліністичній філософії (стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм, неоплатонізм).
38. Бог, світ, людина у Середньовічній парадигмі філософування.
39. Ідейні джерела та основні етапи розвитку середньовічної філософії.
40. Фома Аквінський як систематизатор середньовічної схоластики. Особливості та основні проблеми томізму.
41. Філософія доби Київської Русі: витоки, особливості розвитку та основні проблеми.
42. Західно-Європейська філософія епохи Відродження, її гуманістичні та соціальні ідеї.
43. Філософія українського Ренесансу.
44. Особливості філософської парадигми Нового часу: емпіризм, сенсуалізм, раціоналізм.
45. Проблема методу в філософії та науці Нового часу.
46. Філософські ідеї Європейського Просвітництва.

47. Основна проблематика філософських курсів Києво-Могилянської академії.
48. Філософські ідеї вчених-природознавців XIX – поч. XX ст.
49. Українська філософія початку XX ст.
50. Німецька класична філософія, її характерні риси, основні проблеми і місце в історії культури.
51. Етичне вчення І.Канта і його гуманістичний потенціал.
52. Некласична філософія XIX ст.: ідейні джерела та основні риси.
53. Соціально-етичні погляди Г.С. Сковороди. Проблема соціальної рівності у філософській спадщині Г.С. Сковороди.
54. Марксизм: провідні філософські ідеї та їх еволюція.
55. Етичні проблеми у філософії Г.С. Сковороди.
56. Філософія космізму Тейяра де Шардена за твором «Феномен людини».
57. Основні риси філософського вчення Платона.
58. Основні риси філософського вчення Аристотеля.
59. Персоналізм філософії М.О.Бердяєва за твором «Про призначення людини».
60. Основні течії релігійної філософії XX – XXI ст.
61. Гуманістичний психоаналіз Е.Фромма. його праця «психоаналіз та етика».
62. Основні філософські ідеї та значення праці Н.Макіавеллі «Государ».
63. Філософські засади теорії виховання В.А. Сухомлинського.
64. Сучасна філософія історії: основні напрямки і теоретичні моделі.
65. Праця Ж.П.Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм».
66. Проблема сутності людини в сучасній філософії.
67. Науковий проект як теоретичний конструкт і практичний процес
68. Парадигмальні зміни у класичній, некласичній і постнекласичній науці та відповідні трансформації наукових проектів
69. Наукові проекти у практичній площині
70. Національні репрезентації епістемних культур у природничих і гуманітарних науках
71. Сучасні підходи до істини у контекстах верифікації та фальсифікації наукових проектів.
72. Суспільна і культурна значущість наукових проектів
73. Світоглядні і ціннісні орієнтації наукових спільнот
74. Суспільний детермінізм, дотримання логіки наукових досліджень, свобода наукової творчості.
75. Загальнолюдські цінності, утилітарні інтереси у розвитку науки
76. Вимога звільнення науки від цінностей, (М. Вебер)
77. Критика інструментального розуму (Франкфуртська школа)
78. Деструктивний характер гносеологічного та аксіологічного нігілізму
79. Діалектика старого і нового знання у реаліях індустріального і постіндустріального суспільств
80. Соціокультурні контексти наукових картин світу.
81. Характер взаємодії між наукою і паранаукою, раціоналізмом та ірраціоналізмом.
82. Розрізнення між типами раціональності у площині соціальної дії
83. Філософські дискусії щодо ролі науки і науковців (сучасна комунікативна філософія (К.-О. Апель, Ю. Габермас)
84. Теорія соціальних систем Н. Лумана
85. Наукові проекти як діяльність і взаємодія суб'єктів наукової творчості.
86. Соціальна етика співпраці та філософія права.
87. Проблема авторства у науці. Інтерсуб'єктивність наукової діяльності.
88. Закон про авторські права. Моральні кодекси про академічну доброчесність.
89. Етичні орієнтири життєтворчості науковця
90. Етика переконань та етика відповідальності
91. Поняття честі та його роль у визначенні стратегії поведінки науковця
92. Постконвенціональна мораль
93. Сучасна філософія науки і коло її проблем. Наука і паранаука
94. Основні концептуальні побудови сучасної філософії науки та їх світоглядні орієнтири
95. Особливості наукових проектів у класичній і постнекласичній науці.

96. Епістемні культури та стилі теоретизування.
97. Логіка наукових досліджень і принципи конструювання наукових проектів у природничих (гуманітарних) науках
98. Цілепокладання в науці і структурна раціональність постановки дослідницьких завдань
99. Культурно-антропологічний аспект наукових досліджень
100. Фундаментальні і прикладні наукові дослідження: особливості методологічних стратегій.
101. Методологічні підходи та їх функціональний потенціал.
102. Когерентність методологічних підходів у дослідницьких проектах.
103. Сучасні теорії істини та їх методологічні орієнтири
104. Методологічний анархізм та його ризики
105. Взаємозв'язок між формами і методами наукового пізнання
106. Типи раціональності та їхня репрезентація у науковому пізнанні
107. Структурна раціональність та її репрезентації у наукових проектах
108. Методологічні застереження і пастки: трилемма Мюнхаузена
109. Методологічна культура науковця.
110. Герменевтика та феноменологія у сучасних програмах наукового дослідження
111. Конструктивізм та функціоналізм : методологічний потенціал і обмеження
112. Науковий проект як комунікація. Наука у проблемному полі сучасної комунікативної філософії.
113. Вимоги до наукової комунікації.
114. Контрфактичність ідеальної комунікативної спільноти
115. Комунікативна верифікація і фальсифікація наукових проектів.
116. Організаційні форми наукової комунікації.
117. Особливості наукової аргументації. Мова наукових теорій. Діалог між наукою і паранаукою
118. Ідеально-типові конструкти людини-творця: homo faber, homo creator та homo deus.
119. Інтелектуальна інтуїція у науковій творчості. Пізнання і самопізнання у наукових дослідженнях.
120. Методологічні процедури антропологічної інтерпретації та антропологічної редукції.
121. Симетрична антропологія у прикладних дослідженнях.
122. Людський фактор у розробці і реалізації наукових проектів.
123. Трансформативна феноменологія та її методологічний потенціал.
124. Європейська традиція наукових досліджень у площині феноменологічного і культурно-антропологічного аналізу.
125. Наука і наукові відкриття у добу глобалізації. Національний і транснаціональний рівні репрезентації наукових проектів.
126. Можливості і ризики репрезентації наукових проектів у глобальних мережах.
127. Наукова і освітня мобільність: перспективи і ризики.
128. Формування наукових еліт у добу глобалізації.
129. Глобальні центри наукових досліджень і наукова периферія. Національні пріоритети в науці і глобальні виклики.
130. Кар'єра і життєтворчість науковця у добу глобалізації.
131. Наукові дослідження у площині соціальної етики. Наукове співтовариство як справедлива спільнота.
132. Наукова недоброчесність і деформації особистості науковця.
133. Етика відповідальності та сфери її застосування в науці.
134. Наукова репутація і честь науковця. Плагіат як прояв академічної недоброчесності.
135. Біографічний аспект наукових проектів.
136. Національно-патріотичне самовизначення науковця.
137. Служіння науці та істині: трансісторична складова етосу науковця.
138. Праця Е.Фромма «Мати чи бути».
139. Твір М.С.Грушевського «Хто такі українці і чого вони хочуть».
140. Твір В.Винниченка «Відродження нації».

141. Твір Б. Рассела «Людське пізнання. Його сфера і межі».
142. Праця К. Поппера «Логіка наукового дослідження».
143. Праця М. Полані «Особистісне знання».
144. Твір Г. Гегеля «Феноменологія духу».
145. Праця Т. Адорно і М. Горкгаймера «Діалектика просвітництва».
146. Твір К. Маркса «Економічно-філософські рукописи 1844 року».
147. Твір Г. С. Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті/ Розмова дружня про душевний світ».
148. Праця О. Гьофе «Розум і право».
149. Твір Платона «Держава».
150. Твір Аристотеля «Метафізика».
151. Твір Ф. Бекона «Новий Органон».
152. Твір Т. Куна «Структура наукових революцій».
153. Твір Р. Декарта «Роздуми про метод».
154. Твір Т. Гоббса «Левіафан».
155. Твір Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір».
156. Твір Монтеск'є «Про дух законів».
157. Твір П. Юркевича «З науки про людський дух».
158. Твір О. Шпенглера «Занепад Європи».
159. Твір П. Д. Юркевича «Серце і його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого».
160. Твір В. Вернадського «Філософські думки натураліста».
161. Твір Г. Гадамера «Істина і метод».
162. Твір Д. Белла «Соціальні рамки інформаційного суспільства».
163. Твір Е. Фромма «Втеча від свободи».
164. Праця М. Шелера «Людина і її становище у космосі».
165. Твір А. Тойбні «Осягнення історії».
166. Твір Х. Ортегі-і-Гассета «Що таке філософія?».
167. Твір І. Канта «Критика практичного розуму».
168. Твір І. Канта «Критика чистого розуму»

5. Інформаційні джерела для вивчення дисципліни

ОСНОВНА

1. Білуха М. Т. *Методологія наукових досліджень: підручник*. К.: АБУ, 2002. 480 с.
2. Бойченко М. І. *Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісні та функціональні аспекти*. Київ: Вид-во «Промінь», 2011. 320 с.
3. Горський В. С., Кислюк К. В. *Історія української філософії*. Київ, 2004.
4. Добронравова І. С., Сидоренко Л. І. *Філософія та методологія науки*. Київ. ВПЦ «Київський університет», 2008. 224 с.
5. *Історія філософії: підручник*. Харків, 2003.
6. Кондзьолка В. *Історія Середньовічної філософії*. Львів, 2001.
7. Radionova N. V. *Picturing in educational practices: actuals claims and rethinking of pedagogical tradition. Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. <http://www.dilemascontemporaneoseducacionpoliticaayvalores.com/> Año: VII Número: Edición Especial Artículo no.: 86 Período: Febrero, 2020.

ДОДАТКОВА

8. Радіонова Н.В. Сковородинівська освітня традиція як щеплення від спокус тоталітаризму. *Європейські антитоталітарні культурні практики*: зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф.м.Чернігів, 26-27 червня 2020 р. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 212 с. С. 161-163
9. Kultaeva M. Radionova N. Representación en prácticas educativas: afirmaciones reales y replanteamiento de la tradición pedagógica. *Revista Dilemas Contemporáneos: Educación, Política y Valores*. <http://www.dilemascontemporaneoseducacionpoliticaayvalores.com/> Año: VII Número: Edición Especial Artículo no.:86 Período: Febrero, 2020.
10. Мелков Ю. О. Становлення людини як суб'єкта пізнання за доби класичної науки. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2014. № 24. С. 38– 43.
11. Основи методології та організації наукових досліджень /за ред.А.Є.Конверський. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
12. Філософський словник соціальних термінів. Київ-Харків, 2002.
13. Цофнас А. Ю. Гносеологія. Київ: Алерта, 2005. 232 с.